

voor vragen over
seksualiteit en seksueel
grensoverschrijdend gedrag.

***Een handreiking bij mogelijk seksueel misbruik bij mensen met een beperking
Versie juni 2018***

Judith Bouwman, coördinator CSM (Centrum Seksualiteit MEE Noord)
Jos Dekker, Team zedenpolitie Noord-Nederland
Agnes Somers, Gedragsdeskundige De Zijlen

Hoofdstukindeling

1. Aanleiding	3
2. Doelstelling	4
3. Werking	4
4. Begrippen	
4.1. seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel misbruik	4
4.1.1. seksueel grensoverschrijdend gedrag	
4.1.2. seksueel misbruik	5
4.2. Betrokkenen	5
4.2.1. Inleiding betrokkenen	6
4.2.2. Cliënten	6
4.2.3. Clientsituaties	6
4.2.4. Organisaties	6
4.3. Meldingsplicht	6
4.4. Gespreksinstructie	7
4.5. Taxatie	7
4.6. Diagnostisch onderzoek	8
4.7. Informatief gesprek	8
4.8. Melding	8
4.9. Aangifte	8
4.10. Strafrechtelijk onderzoek	8
4.11. Tuchtrechtelijk onderzoek t.o.v. intern onderzoek	9
4.12. Sociale media en verantwoording zorginstelling	9
5. Werkwijze en volgorde van handelen	10
5.1. Signalen	11
5.2. Verdachte is medewerker	11
5.3. Verdachte is extern persoon	12
5.4. Verdachte is cliënt	12
Bijlage 1 Methodiek van het Vlaggensysteem: een toelichting op de 6 criteria	13
Bijlage 2 Organisaties	16
Bijlage 3 Instructie gespreksvoering	17
Bijlage 4 Signalenlijst	19

1. AANLEIDING

Vanaf 2018 is het Consultatie Seksueel Misbruik (CSM) voor mensen met een beperking een afdeling geworden van MEE Groningen. (De nieuwe naamgeving is vanaf medio 2018 Centrum Seksualiteit MEE Noord) Het oorspronkelijk samenwerkingsverband van aangesloten organisaties met het CSM is daarmee opgeheven.

Vanuit het samenwerkingsverband is er in 2008 een convenant 'Handelwijze bij meldingen van seksueel misbruik van mensen met een beperking' ondertekend met de politie Groningen. Het positioneren van het CSM als onderdeel van MEE is aanleiding om het convenant te vervangen in een ander concept. Organisaties hebben de behoefte aangegeven om vanuit een gezamenlijke gedachte en visie afspraken te hebben met de politie Noord-Nederland voor de aanpak bij mogelijk seksueel misbruik bij mensen met een beperking.

In deze handreiking -gebaseerd op de documenten '*Seksualiteit en seksueel misbruik; visie en beleid als basis voor goede zorg en kwaliteit van bestaan; praktische handvatten voor managers in de verstandelijk gehandicaptenzorg, VGN 2011*' en het addendum hierop nl. '*Veiligheid en veerkracht versterken*'(strafrecht en hulpverlening bij seksueel misbruik tussen cliënten) VGN 2017- wordt beschreven welke stappen er gezet kunnen gaan worden als het gaat om signalen of vermoedens van seksueel misbruik. Om deze handreiking actueel te houden wordt het jaarlijks zo nodig bijgesteld.

Seksualiteit heeft een plek in het leven van ieder mens, met of zonder beperking, en draagt bij aan de kwaliteit van bestaan. Waar het kwetsbare mensen betreft, heeft seksualiteit extra aandacht nodig en vaak ook ondersteuning. Daarnaast is bij kwetsbare mensen extra inzet nodig voor preventie van seksueel misbruik en is zeer zorgvuldig handelen geboden in situaties waarin bij hen misbruik aan de orde is. Protocollen en instructies vormen een belangrijk en onontbeerlijk basisinstrument voor allen die betrokken zijn bij dit complexe onderwerp.

Waar het gaat om mensen met beperkingen bestrijkt het terrein van seksualiteit een breed spectrum. Allereerst kan seksualiteit bij hen, net als bij ieder ander mens, een ongecompliceerde verrijking van het leven vormen. Dit blijft in deze handreiking buiten beschouwing. Het gaat hier alleen om situaties, waarin professionele aandacht en ondersteuning aan de orde is. Allereerst zal dat het geval zijn bij kwetsbare mensen, die belemmeringen ervaren om hun eigen hetero- bi-, dan wel homoseksualiteit op passende wijze te kunnen vormgeven. Dus met het oog op hun kwaliteit van bestaan. En omdat mensen met beperkingen extra kwetsbaar zijn voor seksueel misbruik, is professionele aandacht eveneens nodig voor preventie van seksueel misbruik evenals, waar misbruik aan de orde is, zeer zorgvuldig handelen.

Ondersteuning bij seksualiteit kan per cliënt erg verschillen. Seksualiteit als begrip wordt dan ook in brede zin gebruikt; het betreft lichaamsbeleving, intimiteit, seksuele identiteit, seks met zichzelf en seks met anderen. Seksualiteit beïnvloedt de kwaliteit van bestaan van cliënten. Door het ontwikkelen van een gezonde seksualiteit kan frustratie voorkomen worden en ontstaat er een toename van de weerbaarheid. Gezonde seksualiteit is ook een belangrijk onderdeel van de preventie van seksueel misbruik. Omdat seksualiteit een

beladen onderwerp is en vatbaar is voor eigen interpretaties, vraagt het thema bij uitstek om duidelijke kaders van een hulpverlenende organisatie.

2. DOELSTELLING

Deze handreiking heeft tot doel organisaties handvatten te geven rondom zorgvuldig handelen bij mogelijk seksueel misbruik bij mensen met een beperking. Uitgaande van de visie op seksualiteit vastgelegd in de rechten van de mens met een verstandelijke beperking, namelijk 'het recht op bescherming tegen misbruik en onterende benadeling'. Een ander doel is dat er een goede samenwerking middels deze handreiking wordt bereikt tussen politie en hulpverleners.

3. WERKING

Deze handreiking heeft een regionale reikwijdte. Het richt zich op alle medewerkers van de politie in de regio Noord-Nederland en op alle medewerkers van organisaties die zich aan deze handreiking conformeren. Dat kunnen organisaties zijn met cliëntrelaties vanuit de WLZ, als vanuit de WMO en de Jeugdwet.

4. BEGRIPPEN

4.1. Seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel misbruik

Er is een verschil in definities rond seksueel misbruik in de hulpverlening en het strafrecht. Er is daarbij een verschil tussen wat als mogelijk ongewenst of grensoverschrijdend seksueel handelen wordt gezien of ervaren (door cliënten zelf, maar ook door mensen om hen heen) en wat strafbaar seksueel handelen is. Die laatste categorie is kleiner. Het gaat dan om situaties waarin er sprake is van dwang en situaties waarin een cliënt niet of onvoldoende in staat is om zijn of haar wil rondom seksualiteit te bepalen of kenbaar te maken, of om weerstand te bieden.

4.1.1. Seksueel grensoverschrijdend gedrag

De volgende definitie is ontwikkeld voor de methodiek van het vlaggensysteem, praten over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag' van Frans & Franck 2010.¹

²Seksueel grensoverschrijdend gedrag omvat elke vorm van seksueel gedrag of seksuele toenadering in verbale, non-verbale of fysieke zin, waarbij in seksueel contact aan één of meerdere van de volgende zes criteria niet wordt voldaan:

- 1. wederzijdse toestemming,*
- 2. vrijwilligheid,*

¹ Frans & Franck 2010 Sensoa, Methodiek van het Vlaggensysteem

² Begrippen en definities: seksueel grensoverschrijdend gedrag, seksueel misbruik, seksueel geweld en seksuele weerbaarheid. Kristin Janssens, 26-10-2012

3. gelijkwaardigheid,
4. leeftijds- of ontwikkelingsadequaate,
5. context adequaat,
6. zelfrespect.

(Zie bijlage 1. Voor toelichting op deze 6 criteria)

Op basis van de zes criteria wordt bepaald of het gedrag aanvaardbaar is (groene vlag), licht seksueel grensoverschrijdend (gele vlag), ernstig seksueel grensoverschrijdend (rode vlag) of zwaar seksueel grensoverschrijdend (zwarte vlag).

Wanneer er binnen een situatie geen sprake is van wederzijds toestemming, vrijwilligheid of gelijkwaardigheid, dan spreken we over seksueel misbruik. Het gaat om situaties, waarin een cliënt niet of onvoldoende in staat is om zijn of haar wil rondom seksualiteit te bepalen of kenbaar te maken of om weerstrand te bieden.

4.1.2. Seksueel misbruik

Van seksueel misbruik binnen het kader van deze handreiking is sprake bij verdenking van enig misdrijf, genoemd in de zedenparagraaf van het Wetboek van Strafrecht, waarvan iemand met een verstandelijke en/of lichamelijke beperking het slachtoffer is.

Politie doet onderzoek of er iets strafbaars is gebeurd en als dat het geval is, wordt onderzocht wat er is gebeurd. Een rechter bepaalt of iemand schuldig is aan seksueel misbruik.

“In tegenstelling tot de wettelijke betekenis van seksueel misbruik, waarbij wordt uitgegaan van de objectieve feiten, vormt in de hulpverlening de subjectieve beleving van de cliënt het uitgangspunt voor melden en handelen. Vanuit ‘goed hulpverlenerschap’ neemt een medewerker de beleving van zijn cliënt altijd serieus, ook wanneer het om een vermoeden van seksueel misbruik gaat. De waarheid kan de hulpverlener niet eerder kennen voordat de rechter uitspraken heeft gedaan. De hulpverlening is echter verantwoordelijk om op te treden bij het vermoedelijke misbruik, ook al kan de waarheid niet altijd worden vastgesteld³.”

4.2. Betrokkenen

4.2.1. Inleiding betrokkenen

Deze handreiking richt zich op situaties van seksuele omgang, waarbij mensen met een beperking zijn betrokken. In de terminologie van deze handreiking gebruiken we de woorden cliënt en cliëntsituaties.

Wanneer er onduidelijkheden en/of problemen zijn rondom seksualiteit en mogelijk seksueel grensoverschrijdend gedrag kan het CSM (Centrum Seksualiteit MEE noord) benaderd worden. Het CSM denkt mee en adviseert welke route, ondersteuning nodig is en verwijst indien gewenst door naar de zedenpolitie eenheid Noord-Nederland. Dat kan vervolgens betekenen dat de zedenpolitie, de (eventuele) betrokken instelling en het CSM afstemming zoeken in hun taken, werkzaamheden en verantwoordelijkheden.

³ Veiligheid en veerkracht versterken; strafrecht en hulpverlening bij seksueel misbruik tussen cliënten; addendum op handreiking ‘sturen op aanpak van seksueel misbruik’ maart 2017)

4.2.2. Cliënten

Cliënt:

Iemand met een beperking die begeleiding krijgt aangeboden vanuit de WLZ (wet langdurige zorg), de WMO (wet maatschappelijke ondersteuning) of de Jeugdwet.

4.2.3. Clientsituaties

Clientsituaties:

Er worden drie situaties onderscheiden waarin, ten aanzien van een cliënt, sprake kan zijn van seksueel misbruik:

- a. De vermoedelijk pleger is een (andere) cliënt van de hulpverlenende organisatie
- b. De vermoedelijke pleger is een medewerker van de organisatie
- c. De vermoedelijke pleger is een al dan niet bekende externe persoon

4.2.4. Organisaties

CSM: Centrum Seksualiteit MEE Noord ‘voor vragen over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag’.

Het CSM geeft informatie, advies, consultatie en begeleiding aan mensen met een beperking en hun netwerk. Het CSM richt zich op vraagstukken rondom (bijzonder) seksueel gedrag, seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksuologische problematiek.

Zedenpolitie Eenheid Noord-Nederland

De zedenpolitie is te benaderen voor informatie, meldingen en/of aangiften inzake mogelijk seksueel misbruik.

CSG: Centrum voor Seksueel Geweld

Het CSG is er voor recente verkrachtingen en aanrandingen. Het CSG biedt 24 uur per dag hulp aan iedereen die kort geleden een aanranding of verkrachting heeft meegemaakt.

(zie bijlage 2 voor toelichting organisaties)

4.3. Meldingsplicht

Inspectie voor Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ in oprichting)

De Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) controleert de veiligheid en kwaliteit van zorg voor mensen met een beperking. Hierbij wordt gekeken hoe cliënten hun zorg ervaren. Er wordt gecontroleerd op veiligheid en kwaliteit aan de hand van wettelijke regels en beroepsnormen. Zorgaanbieders en zorgpersoneel moeten zich tijdens hun werk aan deze regels en normen houden. De wetgever bepaalt waar toezicht op wordt gehouden. Binnen dat kader worden prioriteiten gesteld. Beroepsverenigingen en brancheorganisaties binnen de sector bepalen samen wat zij goede en veilige zorg vinden.

In het kader van de Wet kwaliteit klachten geschillen zorg (Wkkgz) is een instelling verplicht geweld in de zorgrelatie, zoals seksueel misbruik en ontucht, te melden bij de Inspectie voor de Gezondheidszorg.⁴

Geweld in een zorgrelatie wordt door de wet als volgt omschreven:

“Seksueel binnendringen van het lichaam van of ontucht met een cliënt, alsmede geweld jegens een cliënt, door iemand die in dienst of in opdracht van een instelling of opdrachtnemer van een instelling werkzaam is, dan wel door een andere cliënt met wie de cliënt gedurende het etmaal of een dagdeel in een accommodatie van een instelling verblijft.”

De inspectie hanteert als termijn voor melding:

Situaties, waarbij sprake is van geweld in de zorgrelatie, moeten *binnen 3 werkdagen* gemeld worden aan de inspectie. Men heeft *6 weken* de tijd om vast te stellen of er sprake is geweest van geweld. Meldt men niet op tijd dan is er het risico op een bestuurlijke boete. Bij twijfel wordt geadviseerd alsnog te melden.

Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling

Een meldcode voor huiselijk geweld en kindermishandeling helpt professionals goed te reageren bij signalen van dit soort geweld. Sinds 1 juli 2013 zijn professionals verplicht de meldcode te gebruiken bij vermoedens van geweld in huiselijke kring. Vanaf 1 januari 2019 is het verplicht om een afwegingskader op te nemen in deze meldcode.

Veilig Thuis (VT)

Veilig Thuis is het advies- en meldpunt huiselijk geweld en kindermishandeling. Dit zijn regionale organisaties waar slachtoffers, daders en omstanders terecht kunnen voor deskundige hulp en advies. Alle incidenten bij kinderen tot 18 jaar moeten worden gemeld bij Veilig Thuis. Veilig Thuis kan regiehouder zijn of worden of uitbesteden aan een voogdij-instelling.

4.4. Gespreksinstructie

In de samenwerking en afstemming met de hulpverlenende organisatie, het CSM en de zedenpolitie kan een gespreksinstructie worden ingezet. Dit gesprek wordt ingezet om meer duidelijkheid te krijgen n.a.v. signalen die mogelijk te maken hebben met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Het gaat om een transparant en laagdrempelig gesprek. In dit gesprek mogen de volgende vragen gesteld worden:

- wie/wat en wanneer vragen. (zie bijlage 3 voor nadere uitleg)

4.5. Taxatie

Taxatiegesprek:

Een taxatiegesprek is een gesprek dat gevoerd wordt door een daartoe getrainde deskundige met als doel het methodisch verhelderen van een vage (spontane) onthulling

⁴ Veiligheid en veerkracht versterken: Strafrecht en hulpverlening bij seksueel misbruik tussen cliënten. Addendum op handreiking “sturen op aanpak van seksueel misbruik” maart 2017

van een cliënt over seksueel misbruik. Het taxatiegesprek is ter voorbereiding op een eventueel strafrechtelijk onderzoek of ander onderzoek naar de feiten.

Taxateur:

Is een gedragswetenschapper die geschoold is in het afnemen van een taxatiegesprek. De taxateur dient een onafhankelijk persoon te zijn.

4.6. Diagnostisch onderzoek

Diagnostisch onderzoek kan worden ingezet bij niet heldere signalen en geen tekst. Dit onderzoek wordt door een gedragswetenschapper uitgevoerd.

4.7. Informatief gesprek

Informatief gesprek:

Voorafgaand aan een aangifte wordt een informatief gesprek gehouden als bedoeld in de 'Aanwijzing opsporing en vervolging inzake seksueel misbruik'. Dit gesprek wordt gehouden door meerdere zedenrechercheurs met het vermeende slachtoffer. Het gesprek bestaat uit twee delen, nl. de melding van de feiten en de uitvoerige bespreking van de consequenties en mogelijkheden van een eventuele aangifte.

4.8. Melding

Melding:

Bij een melding van seksueel misbruik wordt er door de politie nog geen proces verbaal gemaakt. Er komt niet automatisch een strafrechtelijke vervolging van de dader. Wel zal de mondelinge of schriftelijke melding in de daartoe geëigende geautomatiseerde politiestructuren worden opgeslagen en gedurende een beperkte periode, van in beginsel één jaar, raadpleegbaar zijn door de politie.

4.9. Aangifte

Aangifte:

Het moment waarop formeel aangifte wordt gedaan bij de politie van het vermoeden van seksueel misbruik. Iedereen die kennis draagt van een mogelijk gepleegd strafbaar feit kan aangifte doen. Als een organisatie overweegt aangifte te doen namens het slachtoffer, dan moet dat altijd in samenspraak met het vermoedelijke slachtoffer en/of de wettelijk vertegenwoordiger en politie.

4.10. Strafrechtelijk onderzoek

Strafrechtelijk onderzoek:

Onderzoek door de politie naar een mogelijk gepleegd strafbaar feit, eventueel gevolgd door strafvervolging door het OM (openbaar ministerie).

4.11. Tuchtrechtelijk onderzoek t.o.v. intern onderzoek

Tuchtrechtelijk onderzoek t.o.v. intern onderzoek:

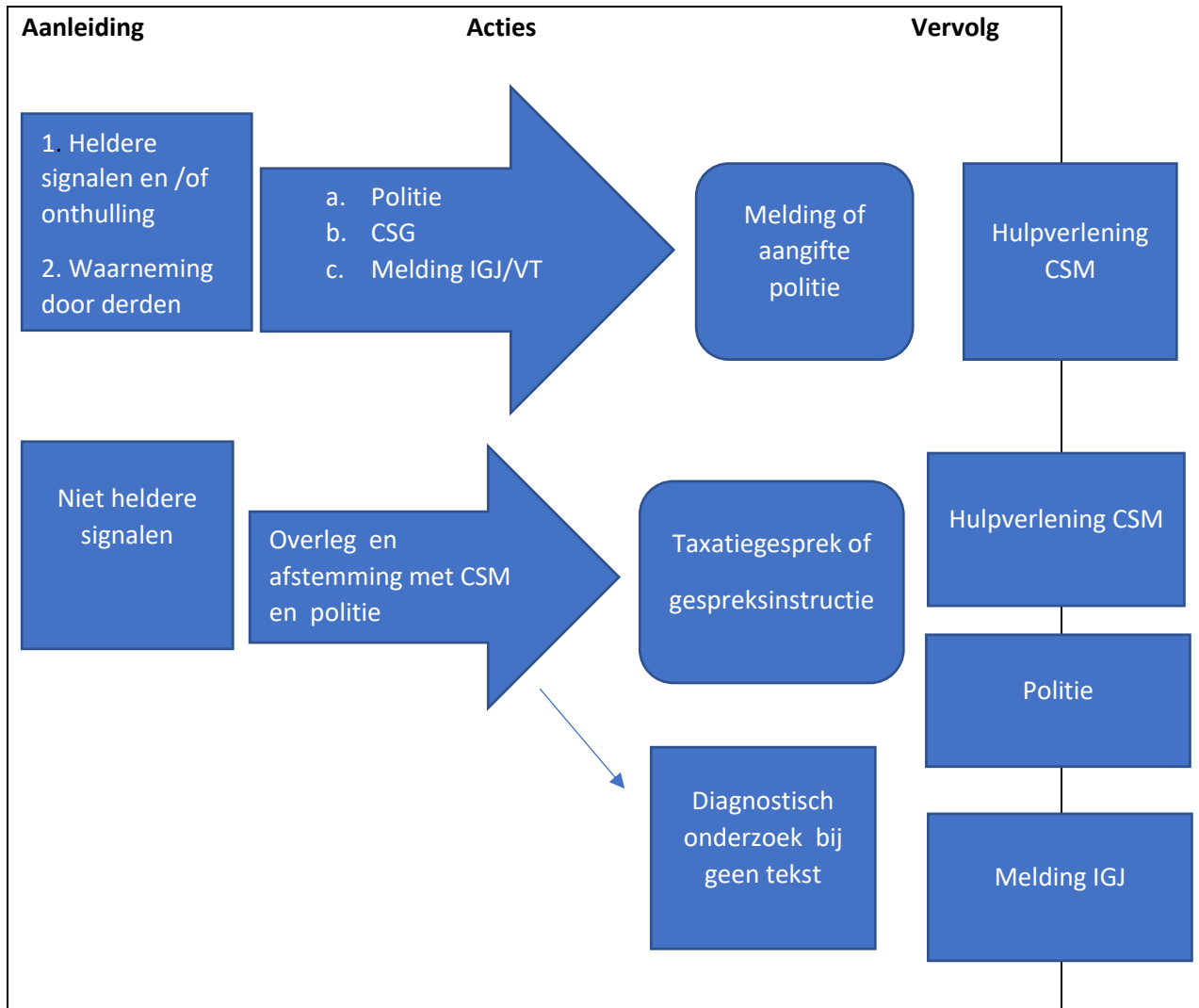
Intern onderzoek door eigen organisatie naar mogelijk niet integer gedrag of gedrag strijdig met de interne regelgeving, eventueel gevolgd door een disciplinaire maatregel welke zal worden vastgelegd in het personeelsdossier, waarbij niet een civiele procedure gevolgd hoeft te worden.

Echter bij een conflictsituatie tussen werknemer en werkgever zal er een tuchtrechtelijk onderzoek worden ingezet welke valt onder de civiele rechtspraak.

4.12. Sociale Media en de verantwoordelijkheid van een zorginstelling

Als zorginstelling is men te allen tijde verantwoordelijk voor het Internet Protocol (IP) adres. Een IP adres op het internet is meestal gekoppeld aan een bedrijf of organisatie. Als organisatie ben je verantwoordelijk voor de gebruikers van jouw IP adres.

5. WERKWIJZE en volgorde van handelen bij vermoedens van seksueel misbruik

5.1. Signalen

Heldere signalen

Heldere signalen zijn signalen die direct wijzen op seksueel misbruik. Denk bijv. bij kinderen aan een zwangerschap of een SOA.⁵ Er is seksueel contact geweest of er zijn seksuele handelingen verricht met een slachtoffer dat minderjarig en/of wilsonbekwaam is.⁷

Niet-heldere signalen

Dit zijn indirecte signalen (gedrags-, lichamelijke-, en omgevingsignalen) die op seksueel misbruik kunnen duiden.

Niet-heldere signalen zijn signalen die ook een andere oorzaak kunnen hebben dan seksueel misbruik. Denk aan gedragsveranderingen, bedplassen, (toename van) vertonen van seksueel gedrag etc.

Een uitgebreide signalenlijst is te vinden in bijlage 4.⁶

Heldere onthulling

De onthulling kan niets anders betekenen dan dat er seksuele handelingen bij, met of door de cliënt zijn verricht. Voorbeelden zijn uitspraken als: “de buurman deed zijn piemel in mijn plasser”. “Jantje heeft mij aangeraakt bij mijn borsten”. “Ik moest van die meneer aan mijn borsten zitten, terwijl hij keek”. Let op: de intentie van de pleger is hierbij niet relevant, het gaat om de handelingen waar de cliënt over spreekt.

Datgene wat de cliënt zegt, kan ook andere dingen betekenen dan dat er seksuele handelingen bij, met of door de cliënt zijn gepleegd. Voorbeelden zijn: papa ligt op mij zo zwaar te hijgen (vader bleek astma te hebben), mijn stiefvader zat aan mijn plasser (een voorbeeld waarbij de stiefvader een verzorgingshandeling verrichtte), hij zat aan mij (onduidelijk waar precies).

Directe waarneming door een derde

Iemand heeft daadwerkelijk gezien dat seksuele handelingen uitgevoerd werden met, bij of door de cliënt. Voorbeeld: begeleider kwam binnen zag cliënt aan de vagina van andere cliënt zitten. Of: vader loopt de kamer van zijn beperkte dochter van 14 binnen en ziet haar bloot voor de computer zitten.

Andere situatie: Er is beeldmateriaal aangetroffen, waarop te zien is dat er seksuele handelingen met, bij of door de cliënt worden verricht.

Wanneer er sprake is van seksueel misbruik kunnen de volgende situaties aan de orde zijn.

5.2. Verdachte is medewerker

Indien de verdachte een medewerker van de organisatie is gelden de volgende afspraken:

- a. er wordt altijd aangifte gedaan;
- b. contact tussen slachtoffer en verdachte wordt vermeden;
- c. voor het beschikbaar stellen van het persoonsdossier van de verdachte is diens toestemming vereist;
- d. als het opsporingsbelang zich hiertegen niet verzet zal bij voorkeur ontbieding van de verdachte aan het bureau plaatsvinden;

⁵ Handreiking praten met kinderen bij mogelijk seksueel misbruik versie juni 2017

⁶ Signalenlijst Marianne Heestermans

- e. aanhouding van de verdachte vindt niet plaats binnen de organisatie, tenzij dit gezien de aard van het misbruik en het belang van de opsporing niet te vermijden is;

5.3. Verdachte is extern persoon

Indien de verdachte iemand is van buiten de organisatie (al dan niet in een functionele relatie met de organisatie) zijn de volgend afspraken relevant:

- a. er wordt altijd aangifte gedaan;
- b. contact tussen slachtoffer en verdachte wordt in principe vermeden;
- c. indien contact tussen slachtoffer en verdachte uit het oogpunt van opsporingsbelang of gezien de stand van zaken in het onderzoek niet te vermijden is, dan worden maatregelen genomen waardoor (opnieuw) seksueel misbruik uitgesloten wordt.

5.4. Verdachte is cliënt

Met een addendum op de handreiking '*Sturen op aanpak van seksueel misbruik*' wordt organisaties handvatten gegeven voor een zorgvuldige omgang bij seksueel misbruik onder cliënten in de gehandicaptensector en de mogelijke rol van het strafrecht daarbij. Aangifte doen betekent een vraag naar opsporing van de vermoedelijke dader; er dient goed afgewogen te worden of dit in het belang is van het vermoedelijke slachtoffer. Centrale vraag daarbij is of het de veiligheid en de veerkracht van het vermoedelijke slachtoffer versterkt. Waar het belang van waarheidsvinding botst met het belang van behoud en versterking van veerkracht van slachtoffers worden deze belangen steeds zorgvuldig tegen elkaar afgewogen om te voorkomen dat het strafrechtelijk onderzoek leidt tot schade bij slachtoffers en anderen. Uitgangspunt is dat binnen iedere organisatie in de gehandicaptenzorg beleid aanwezig is op het gebied van seksualiteit en seksueel misbruik. Er wordt een risicoafweging gemaakt die is afgestemd op de cliënt en er wordt eventueel een daarop afgestemd veiligheidsplan opgesteld voor het waarborgen van de directe veiligheid.⁷

⁷ Eerst samenwerken voor veiligheid, dan samenwerken voor risico gestuurde zorg. Een duurzame visie op ketenzorg bij mindermishandeling, huiselijk geweld en seksueel misbruik en de centrale rol hierbij van het triage-instrument Veilig Thuis, VGB & GGD GHOR Nederland, mei 2016

BIJLAGE 1 Methodiek van het Vlaggensysteem: een toelichting op de 6 criteria

1. Wederzijdse toestemming:

Het gaat om 'consent': dit betekent dat beide partijen vanuit hun volle bewustzijn moeten instemmen. Als de ene partij de andere in het ongewisse laat, misleidt, bedriegt of overrompelt, kun je dus niet van wederzijdse toestemming spreken. Het moeilijke bij dit criterium is dat toestemming vaak non-verbaal wordt gegeven, en dat deze in de loop van het contact kan veranderen of ophouden. En dat beide partijen daarmee rekening moeten houden. Voor jongeren is dat niet gemakkelijk: om signalen correct in te schatten, om zelf duidelijke signalen te geven, en om te stoppen op het moment dat de andere partij afhaakt.

2. Vrijwilligheid:

Hieronder verstaan we dat de ene partij de andere niet onder druk zet, of een vorm van dwang gebruikt in de seksuele interactie. Deze dwang kan heel subtiel zijn, zoals een beloning in het vooruitzicht stellen of een verlies of straf aankondigen: 'Als je niet meedoet, dan mag je niet naar mijn feestje komen, of ben ik je vriendje niet meer'. Soms is de dwang een dreigement of agressie en pijn, of de verwachting ervan.

3. Gelijkwaardigheid:

In een seksuele interactie moeten beide partijen aan elkaar gewaagd zijn, zodat de een de ander niet overheerst. De kans op misbruik van macht en overwicht is reëel, zelfs onbewust. De vraag hier is wanneer gebrek aan gelijkwaardigheid problematisch wordt. Kan een tienjarige seksuele spelletjes spelen met een achtjarige? Een normaal begaafde achtjarige jongen met een zwakbegaafd zevenjarig meisje? Twee jongens met één meisje? Hier zal men dus per situatie moeten bekijken of de partijen in de interactie voldoende gelijkwaardig zijn om overwicht van de ene op de andere uit te sluiten.

4. Leeftijds- of ontwikkelingsadequaat:

Dit betekent dat de jongere seksueel gedrag vertoont dat voor zijn of haar leeftijd of ontwikkeling verwacht kan worden. Met andere woorden: wordt dit gedrag verwacht op deze leeftijd, of zien we gedrag van jongere of oudere kinderen of jongeren? Het gaat over situaties als bedplassen, naaktlopen, op schoot kruipen, aan de geslachtsdelen wriemelen, taalgebruik. Er zijn ook jongeren, bij wie het ontwikkelingspatroon om diverse redenen niet volgens de gebruikelijke weg verloopt. Dan zal een vertaling van het criterium 'ontwikkelingsadequaat' nodig zijn. Er kan bijvoorbeeld een verschil zijn tussen de biologische (ook wel kalenderleeftijd genoemd) en de mentale leeftijd van een jongere, waardoor hij/zij in de ogen van de buitenwereld onaangepast gedrag vertoont. Voor deze kinderen is de normatieve lijst een vertrekpunt en moeten de normen aangepast

worden aan de mogelijkheden van de jongere. Om het seksueel gedrag van jongeren met een (verstandelijke) beperking goed te kunnen duiden, kunnen ook andere instrumenten ingezet worden, zoals de hermeneutische methodiek (Van Bosch en Suykerbuyk, 2006).

5. Contextadequaate:

Regels kunnen veranderen naargelang de context. De schoolcontext zal bijvoorbeeld

minder seksueel gedrag toelaten dan de thuiscontext. (Seksueel) gedrag is aanstootgevend als het andere mensen choqueert, tegen de borst stuit of beledigt. Vandaar dat de context waarbinnen seksueel gedrag vertoond wordt van belang is. De familiale context, de subcultuur en cultuur (etnische, religieuze, culturele, persoonlijk, waarden en normen, enz.) waarin jongeren leven, beïnvloeden de mate waarin hun sociale interacties al dan niet als acceptabel beschouwd worden.

6. Zelfrespect:

Dit betekent dat de jongere zichzelf geen schade berokkent. Seksueel gedrag mag niet schadelijk zijn voor jezelf op fysiek, psychologisch of sociaal vlak. Zoals jezelf vernederen, jezelf pijn doen of risicos seks hebben. Onder seksueel grensoverschrijdend gedrag bij jongeren valt al het seksuele gedrag dat over de grens van een van de betrokkenen gaat, en waarbij een kind of jongere gedwongen, overgehaald, verleid, gemanipuleerd, gechanteerd of verplicht wordt om seksuele dingen te doen, te zien, te ondergaan of toe te staan die hij of zij niet wil of waar hij of zij nog niet aan toe is. Seksueel grensoverschrijdende gedragingen kunnen variëren van ongewenste seksuele opmerkingen, ongepaste aanrakingen of gedrag niet aangepast aan de context, tot gedwongen penetratie en groepsverkrachting (Frans & Franck, 2010). Het gaat dus niet uitsluitend om gedwongen geslachtsgemeenschap, maar ook om een gedwongen tongzoen of een andere seksuele handeling die de partner niet wil. Ook grenssituaties en vormen van subtiele drang en dwang vallen eronder. Denk hierbij aan overhalen en manipulaties (Janssens et al., 2009.)

Beoordeling van seksueel grensoverschrijdend gedrag

Het 'Vlaggensysteem' deelt seksueel gedrag van kinderen en jongeren in, in verschillende categorieën (Frans & Franck, 2010). Aan de hand van de verschillende criteria worden seksuele gedragingen en activiteiten van jongeren in een bepaalde categorie op een continuüm met gekleurde 'vlaggen' geplaatst worden: respectievelijk van aanvaardbaar (groen) naar licht (geel) tot ernstig (rood) en zwaar (zwart) seksueel grensoverschrijdend gedrag.

- Een *groene vlag* is gedrag dat we beschouwen als 'normaal'. Er is wederzijdse toestemming, geen enkele vorm van druk of dwang en beide partijen zijn gelijkwaardig. Het gedrag komt ook voor bij leeftijdgenoten, is niet aanstootgevend en niet schadelijk voor de jongere zelf.
- Bij een *gele vlag* is er sprake van licht grensoverschrijdend gedrag. Er is geen duidelijke toestemming, of er is sprake van lichte dwang of druk, of lichte ongelijkwaardigheid op het vlak van leeftijd, maturiteit of intelligentie. Ook licht aanstootgevend gedrag of zelfbeschadigend gedrag valt hieronder, zoals een meisje dat haar borsten laat zien voor de webcam aan iemand die ze niet kent.
- Een *rode vlag* is er gedrag waar geen toestemming is van beide betrokkenen of partijen of er wordt gebruikgemaakt van chantage, manipulatie of macht. Het gaat ook om situaties waarin er grote ongelijkwaardigheid tussen beide partijen is, bijvoorbeeld een 14-jarige die een 8-jarige zoent en betast. Het kan ook gaan om gedrag dat zeer beledigend of kwetsend is voor anderen, maar ook om gedrag dat waarschijnlijk fysieke, emotionele of psychologische schade veroorzaakt bij de jongere zelf. Daarnaast gaat het om gedrag dat bij kinderen pas op latere leeftijd wordt gesignaleerd.
- Een *zwarte vlag* is zeer ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag waarvoor geen toestemming is van beide betrokken partijen, of het seksueel contact is afgedwongen met dreigementen, agressie of geweld. Denk bijvoorbeeld aan de situatie waarin twee jongens van 16 jaar een meisje van 14 dwingen tot seksuele spelletjes, of aan (herhaaldelijk)

seksueel geweld door loverboys, of groepsverkrachting. Het kan ook gaan om gedrag waarin er grote ongelijkwaardigheid tussen beide partijen is, zoals tussen een volwassene en een kind of een begeleider en een cliënt. Daarnaast gaat het om gedrag dat zwaar

aanstootgevend is, zware fysieke, emotionele of psychologische schade tot gevolg heeft voor de jongere zelf of dat totaal niet gebruikelijk is voor de leeftijd van de jongere. Bij het beoordelen van het seksuele gedrag hanteren we de volgende richtlijnen (Janssens et al., 2010):

- Grensoverschrijding op één van de criteria is voldoende.
- Mate van grensoverschrijding bepaalt de kleur van de vlag.
- Herhaald gedrag: gradueel van rood naar zwart gedrag.
- Urgentie vanaf rood gedrag
- Seksueel misbruik: grijze zone (zie Tabel 1, p. 4).

Definitie van seksueel misbruik

Het is van belang om onderscheid te maken tussen *seksueel grensoverschrijdend gedrag* en *seksueel misbruik*. Deze termen zijn namelijk niet inwisselbaar. Hoewel seksueel misbruik zonder twijfel een vorm van seksueel grensoverschrijdend gedrag is, kan niet elke vorm van seksueel grensoverschrijdend gedrag als misbruik bestempeld worden (Janssens, et al. 2010). Voor *seksueel misbruik* gebruiken we de volgende definitie: Elke vorm van seksueel grensoverschrijdend gedrag, in verbale, non-verbale of fysieke zin, opzettelijk of onopzettelijk, waar geen wederzijdse toestemming voor bestaat, en/of die op een of andere manier afgedwongen is, en/of waar het slachtoffer veel jonger is of in een afhankelijke relatie staat. We gebruiken dus drie criteria om te bepalen of seksueel gedrag onder de noemer 'seksueel misbruik' valt:

1. Het duidelijk ontbreken van wederzijdse toestemming.
2. Het seksueel gedrag is niet vrijwillig (op een of andere manier afgedwongen, betaald, met dreigementen of chantage verkregen).
3. De partners zijn niet gelijkwaardig genoeg (het seksuele contact betreft bijvoorbeeld iemand die veel jonger is of die in een afhankelijkheidsrelatie staat, er is een lichamelijke, relationele, cognitieve of emotionele onbalans).

Van seksueel misbruik is sprake bij rode of zwarte vlag, waarbij aan minstens een van de eerste drie criteria (wederzijdse toestemming, vrijwilligheid en / of gelijkwaardigheid) niet voldaan wordt.

CSM: Centrum Seksualiteit MEE Noord ‘voor vragen over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag’.

Het CSM biedt informatie & advies, consultatie en begeleiding aan mensen met een beperking en hun netwerk. Het CSM richt zich op vraagstukken rondom (bijzonder) seksueel gedrag, seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksuologische problematiek. Het CSM biedt gespecialiseerde ambulante begeleiding. De begeleiding is systeemgericht en gericht op inzicht, educatie, preventie en verwerking. De begeleiding wordt uitgevoerd door HBO+ geschoolde professionals die specifieke kennis en ervaring hebben van seksualiteit en de doelgroep mensen met een beperking.

Het CSM is een onderdeel van MEE Groningen. Er wordt gewerkt voor diverse stakeholders, zoals het RIGG (Regionale Inkoop Groninger Gemeenten) en een groep zorgaanbieders voor mensen met een beperking, zoals De Zijlen, Cosis, Humanitas DHM-regio noord, 's Heerenloo regio Groningen-Friesland, Sprank en Visio. De overige organisaties waarvoor gewerkt wordt zijn: ouders, Veilig Thuis, voogdij-instellingen, JB Noord, scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs en praktijkonderwijs, CJG en wijkteams van gemeenten. Iedereen kan in principe een beroep doen op het CSM. Het CSM is dagelijks bereikbaar tijdens kantooruren op tel.nr. 050-5273988 /06-13747371

Zedenpolitie Eenheid Noord-Nederland

De zedenpolitie is te benaderen voor meldingen en/of aangiften inzake mogelijk seksueel misbruik. Dit team bestaat uit 81 medewerkers die zijn belast met zedenonderzoeken binnen de provincies Groningen, Friesland en Drenthe.

De zedenpolitie is te bereiken op tel.nr. 088-1671601. Buiten kantooruren is men bereikbaar via het algemene tel.nr. 0900-8844.

CSG: Centrum voor seksueel Geweld Friesland en Centrum voor seksueel Geweld Groningen/Drenthe

Het CSG is er voor recente verkrachtingen en aanrandingen. Het CSG biedt 24 uur per dag hulp aan iedereen die kort geleden een aanranding of verkrachting heeft meegemaakt. Om goede zorg te bieden wordt door verschillende hulpverleners samengewerkt. Er zijn centra door het hele land. In het Centrum Seksueel Geweld is er een samenwerking Groningen/Drenthe. Het CSG Friesland, Groningen/Drenthe is dag en nacht bereikbaar op tel. Nr. 0800 0188

Organisatie	Telefoon	contactpersoon
CSM	050 5273988/ 06 13747371	Judith Bouwman
Zedenpolitie	088 1671601 Na kantooruren op: 0900 8844	Jos Dekker

BIJLAGE 3 Instructie gespreksvoering

Instructie gespreksvoering

Doel: gesprek aan te gaan d.m.v. objectieve vraagstelling n.a.v. signalen cliënt

Instructie voor begeleiding:

- in zijn algemeenheid mag je de **wie/wat/wanneer** vragen inzetten
- niet op belevingen ingaan,
- opschrijven welke antwoorden gegeven worden
- geen eigen vragen stellen; niet doorvragen
- geen eigen mening geven
- je hoort aan en niet meer dan dat
- afronding: je gaat overleggen met anderen

Welke vragen mag je stellen?

1. **Aanleiding**

“Ik heb gehoord dat je aan ... verteld hebt datbij jou op bezoek is geweest” Kun je me daar wat meer over vertellen?

“Je hebt gebeld over het bezoek van ...”Waar ging het telefoontje over?”

Antwoord cliënt:

.....

.....

.....

.....

.....

Deze introductie vragen geven cliënt de ruimte om haar eigen verhaal te vertellen zonder gerichte vragen van jouw kant. Een zgn. ‘free recall’. Jij hoeft dan alleen het verhaal op te schrijven, te knikken en je mag stiltes laten vallen en de persoon niet in de rede vallen.

2. **Wat is er gebeurd?**

.....

.....

.....

3. Wie heeft het gedaan?

.....
.....
.....

4. Wanneer is het gebeurd?

.....
.....
.....

5. Overige informatie gegeven door:

.....
.....
.....

Signalenlijst: Hoe herken ik seksueel misbruik?

Lijst met signalen die kunnen duiden op seksueel misbruik bij mensen met een verstandelijke beperking. Door: Marianne Heestermans, Zonnehuizen.

Deze signalenlijst is gebaseerd op de signalenlijst beschreven in:

"Verstandelijke handicap en seksueel misbruik" J. Douma, P. van den Bergh en Joop Hoekman "Combating violence and abuse of people with disabilities, a call to action" Fitzsimons, N. 2009. De signalenlijst is aangevuld met signalen uit de praktijk.

Onderstaande signalenlijst kan gebruikt worden om een hypothese over een mogelijk seksueel trauma te onderbouwen. Seksueel misbruik is een feit, een hypothese over een seksueel trauma gaat over belevingen en kan onderbouwd worden met medische signalen, gedragssignalen, omgevingsignalen (gezins- en instellingssignalen).

Zodra het vermoedelijke seksuele trauma geopperd wordt, kan deze signalenlijst behulpzaam zijn voor de diagnosticus en begeleiders. De hypothese dient altijd getoetst te worden middels diagnostisch onderzoek volgens het hypothese toetsend model.

Onderstaande beschreven signalen kunnen ook wijzen op andere problemen van de cliënt. Voorkomen moet worden dat er al te snel gefocust wordt op vermoedelijk misbruik. Alternatieve hypothesen kunnen ook getoetst worden.

Bij medische signalen die direct aan seksueel misbruik doen denken (bijv. soa bij een jong kind) is het zaak dat een manager onmiddellijk overlegt met politie. Ook bij recente aanrandingen, verkrachtingen is het belangrijk snel te handelen en eventuele DNA sporen te bewaren in een papieren zak.

1. Medische signalen.

Het is belangrijk om pas dan andere verklaringen voor onderstaande signalen aan te nemen als een vermoeden van seksueel misbruik kan worden uitgesloten.

Bij de meerderheid van de seksueel misbruikte cliënten zijn geen lichamelijke afwijkingen te zien. Dat betekent niet dat lichamelijk onderzoek overbodig is. Ook een gaaf maagdevlies sluit misbruik niet uit.

- Onverklaarbare beschadigingen of bloedingen van vagina, penis of rectum.
- Bloed, sperma van anderen in vagina of anus.

- Blauwe plekken op intieme (borsten, billen, onderbuik, binnenkant van de benen) delen van het lichaam.
- Symmetrie in de blauwe plekken aan de binnenkant van de bovenbenen.
- Abnormale verwijding van vagina, rectum.
- Seksueel overdraagbare aandoeningen: herpes, aids, candida, vooral bij jonge kinderen.
- Langdurige en/of veelvuldige blaasontstekingen.
- Urineweginfecties.
- Niet zindelijk (soms wel geweest).
- Vaginale infecties/afscheiding infecties /afscheiding.
- Pijn aan geslachtsorganen.
- Pijn bij het vrijen.
- Niet klaar kunnen komen.
- Houterige motoriek, bij het lopen benen tegen elkaar willen houden.
- Aanhoudende pijn in de onderbuik.
- Eetproblemen: slikproblemen, anorexia, boulimie, obesitas.
- Automutilatie: verwondingen aan vagina of anus, penis.
- Zwangerschappen op te jonge leeftijd of door onbekende vader.
- Vermijding van medisch onderzoek door cliënt: angst en paniek als cliënt naar de dokter moet.

2. Gedragssignalen

Ook bij de gedragssignalen geldt dat de hypothese seksueel trauma niet te snel verworpen moet worden door mogelijke andere verklaringen van het gedrag. Elke hypothese verdient het om uitgezocht te worden.

Een hypothese kan niet op 1 signaal gebaseerd worden.

De algemene gedragssignalen: angsten, slecht slapen, hoofdpijnen, eenzaamheid, depressie, gebrek aan vertrouwen in de ander, acting-out, stemmingswisselingen, regressief gedrag, worden hier niet beschreven. Deze signalen kunnen passen bij een hypothese seksueel misbruik, maar wijzen vaker ook op andere problemen. Onderstaande gedragssignalen zijn specifiek passend bij een seksueel trauma, maar kunnen ook voorkomen bij andere problematiek.

- De cliënt vertelt over misbruik (spontane onthulling of disclosure).
- Excessief masturberen.
- Herhaaldelijke seksuele spelletjes bij kinderen die niet leeftijdsadequaat zijn.
- Seksueel overschrijdend gedrag ten opzichte van anderen.
- Seksuele details die cliënten in een verhaal naar voren brengen.
- Gefixeerd op seksualiteit; veel praten over seksualiteit, veel vragen stellen over seksualiteit, gefocust op borsten, geslachtsdelen van anderen.
- Niet leeftijdsadequate kennis over seksualiteit.
- Praten over niet leeftijdsadequate seksuele ervaringen.
- Seksualiseren van sociale contacten, ook daar waar duidelijk is dat een seksueel contact niet mogelijk is.
- Grenzeloos in praten over seksualiteit en daarbij soms ook seksueel opgewonden worden.

- Onverklaarbaar angstig worden: bijv. door harde stemmen, bepaalde geuren, bepaalde muziek.
- Te sexy kleding dragen voor alledaagse situaties.
- Veel losse seksuele contacten.
- Fixatie op het uiterlijk: veel sieraden en make-up, nooit zonder durven vertonen.
- Re-victimisatie: bij herhaling slachtoffer worden van seksueel misbruik.
- Opvallende angst voor mannen (soms voor vrouwen), donker, slapen gaan.
- Niet veilig voelen op eigen kamer.
- Lang douchen.
- Niet willen douchen.
- Niet aangeraakt willen worden bij verzorging.
- Zichzelf vies vinden, negatief zelfbeeld.
- Niet mee willen gymmen op school.
- Niet willen zwemmen.
- Niet durven uitkleden.
- Verhullen van het lichaam; lagen met wijde kleding: altijd koud hebben.
- Schrikken bij onverwachte aanrakingen.
- Onverklaarbare langere tijd van afwezigheid op school, werk, vrije tijd.
- Vermijden van gesprekken over seksualiteit.
- Niet meer durven vrijen met partner.
- Parentificatie: pseudo-volwassen gedrag.
- Het lichaam als publiek bezit ervaren (anderen zijn de baas over mijn lijf).
- Afhankelijk zijn van dader.
- Dader in het vizier houden: hem/haar zelf op gaan zoeken om controle enigszins te houden.
- Over-alerte houding, niet kunnen ontspannen.
- Vermijden van gevoelens, ook als er over misbruik wordt gesproken.
- Monotone stem en expressie loos gelaat.
- Angst om naar huis, instelling te gaan.
- Angst (meestal te zien in weerstand) voor specifieke begeleiders, vrijwilligers, familieleden, taxichauffeurs.
- Angst voor homoseksualiteit (vaak bij jongens en mannen).
- Soms behoefte om anderen pijn te doen: zwakkeren, kinderen.
- Soms pijn doen van dieren.

3. Omgevingsignalen

Deze signalen zijn opvallend in de omgeving van de cliënt, die mogelijk seksueel misbruikt wordt. Niet alleen persoonsfactoren van de cliënten zijn belangrijk, maar ook de omgevingsfactoren kunnen seksueel misbruik uitlokken en in stand houden.

a. Gezinssignalen

- Eerder misbruik in een gezin; bijvoorbeeld moeder of vader is zelf slachtoffer geweest.
- Afgesloten, geïsoleerde gezinnen.
- Gezinnen waarin nooit over seksualiteit wordt gesproken.
- Gezinnen waar te veel over seksualiteit wordt gesproken.
- Gezinnen waar kinderen porno te zien krijgen.
- Kinderen slapen bij ouders of hun broers of zussen in bed
- Geen gescheiden slaapkamers

- Grenzen tussen ouders en kinderen zijn vervaagd: ouders bespreken hun eigen seksualiteit met de kinderen. Soms zijn kinderen ook getuige van de seks van ouders.
- Ouders die zelf seksueel wervend gedrag laten zien in het contact met hulpverleners.
- Emotionele en pedagogische verwaarlozing.

b. Instellingssignalen

- Gesloten woningen: weinig transparantie naar buiten.
- Verwevenheid van persoonlijke relaties van hulpverleners met cliënten.
- Niet-professionele verhoudingen met cliënten.
- Sterke hiërarchische verhoudingen.
- Gespannen sfeer in de instelling.
- Geen visie of protocol seksueel misbruik.
- Weinig aandacht voor seksuele opvoeding en educatie.
- Ontmoedigingsbeleid op seksuele contacten bij volwassen cliënten.
- Te veel nadruk op recht op seksualiteit, zonder de juiste ondersteuning aan cliënten te geven. Kan gemakkelijk tot laissez-faire⁸ houding leiden.
- Te weinig wijzen op rechten van cliënten.
- Te weinig wijzen op plichten van cliënten.
- Zwakke implementatie van beleid op seksualiteit.
- Gedogen van vermoedens van seksueel misbruik, zonder onderzoek te doen.
- Onvoldoende coaching van hulpverleners op bejegening van cliënten.
- Sterk naar binnen gerichte cultuur van de instelling.

c. Hulpverleners die een risico vormen

- Exclusieve relaties aangaan met de cliënten.
- Zich onttrekken aan de gemaakte afspraken met betrekking tot de cliënt.
- Hulpverlener verwacht zijn/haar professionele relatie met vriendschap.
- Veelvuldig grappen maken over seksualiteit tijdens het werk.
- Seksistische opmerkingen.
- Hulpverlener die zich bij iedereen geliefd weet te maken, maar ook bondjes smeedt in het team.
- Hulpverlener die bij voortduring buiten zijn bevoegdheden treedt zonder overleg.
- Te lang met cliënten weg zonder verklaring.
- Hulpverlener werkt graag alleen.
- Hulpverlener geeft weinig transparantie over eigen handelen.

⁸ 'Laat maar waaien' houding

